

בענין הדלקה בשמן של איסור, ובדין 'לכם' בנר חנוכה

בענין שמן של איסור הנאה, מצינו לדון משום כמה טעמים: א' נהנה ממצוות ההדלקה, ב' כתותי מיכתת שיעוריה, ג' נהנה בהרווחת ממון שא"צ לקנות שמן אחר, ד' איסור בישול בשר בחלב, ה' 'לכם' בנר חנוכה. ו', ממשקה ישראל, ז', מן המותר בפיו. וכפי שיבואר לפנינו מדברי האחרונים.

מצוות לאו ליהנות ניתנו בדרבנן

בשערי תשובה (ריש סימן תרעג) הביא בשם שו"ת שער אפרים (סימן לח) לדון, האם מותר להדליק בחמאה שנאסרה משום בשר בחלב, (שנתבשלה בקדירה של בשר בן יומו שלא היה בו ישישים ונאסרה בהנאה). וכתב, דאין לאסור משום שנהנה במה במצוות ההדלקה, שהרי קי"ל מצוות לאו ליהנות ניתנו.

ובשו"ת שער אפרים האריך להוכיח, שאף ששיטת בעל המאור (הובא בר"ן ראש השנה ט, ב בדפי הרי"ף) דבמצוות דרבנן לא אמרינן מצוות לאו ליהנות ניתנו, מכל מקום כבר כתב הר"ן (שם) דאין דבריו מחוורים שהרי סוף סוף מצוה יש כאן.

והוכיח בשער אפרים דלא כהבעל המאור, מהא דשנינו בעירובין (לא, א) מצוות לאו ליהנות ניתנו לענין ללכת לבית האבל ולבית המשתה, ושם אי"ז אלא מצוה דרבנן. עוד הוכיח שם מדברי הרשב"א (שו"ת א, תשמו), שמודר הנאה מחבירו מותר ליטול את לולבו ביום השני של סוכות משום דמצוות לאו ליהנות ניתנו, ומבואר דאפילו ביום ב' שאינו אלא מצוה דרבנן אמרינן מצוות לאו ליהנות ניתנו, עיין שם שהאריך בדבריו.

הרווחת ממון שאינו צריך לקנות שמן אחר

ועיין בשו"ת אגרות משה (א, קצא) שהקשה השואל דאף שמצוות לאו ליהנות ניתנו, מכל מקום נהנה בהרווחת ממון שנשאר בידו שאינו צריך להוציא כדי לקנות שמן אחר, ומצינו בעבודה זרה (יג, א), וברמ"א (יו"ד קמט, ג) שאם אמרו שכל מי שנוטל עטרה ויניח בראשו לכבוד עבודת כוכבים יניחו לו את המכס, אסור ליהנות מזה כיון שנשאר ממון בידו.

ותירץ האגמ דהתם הרי יש לו חוב קיים של המכס, ואם נפטר בגלל הע"ז מקרי שנהנה מע"ז, אבל הכא אין לו חוב ממון שנפטר על ידי השמן של איסורי הנאה, דהרי אין בכלל המצוה חוב ממון לקיום המצוה, ולכך לא מקרי נהנה מאיסורי הנאה.

כתותי מיכתת שיעוריה

אך כתב השערי תשובה בשם שו"ת שער אפרים, שהיה מקום לאסור בזה מטעם אחר, והוא שכיון דבעינן לתת בנר חנוכה שמן שידלוק כשיעור, אם כן יש לומר דאמרינן לגבי שיעור זה כתותי מיכתת שיעוריה, כשם שמצינו גבי אתרוג של אשירה ושל עיר הנידחת דאינו יוצא בו משום דכתותי מיכתת שיעוריה (סוכה לה, א).

אבל דחה זה שהרי הקשו התוס' בסוכה (לה, א ד"ה לפי) למה לי טעמא לפסול באתרוג של ערלה משום דאין בה דין ממון או היתר אכילה, תיפו"ל משום דעומד לשריפה וכתותי מיכתת שיעוריה. הרי לן דרך דבר העומד לשריפה אמרינן ביה כתותי מיכתת שיעוריה, ובבשר בחלב שאינו אלא מן הנשרפין, אין בו דין כתותי מיכתת שיעוריה. (אכן בתוס' ביבמות (קד, א) מבואר שאפילו בנקברים אמרינן כתותי מיכתת שיעוריה).

וכתב שם דמכל מקום יש לאסור, משום שהדין הוא דאיסורי הנאה הנקברים אסור לשורפם (כמבואר בסוף תמורה), ואף שהטעם שאסור לשורפן הוא גזירה שמא ישתמש באפרם וזה לא שייך בשמן המתכלה, מכל מקום כתב דיש לאסור, דאף שהטעם בטל הגזירה לא בטלה כדמוכח בהרבה מקומות.

שיעור בשמן או שיעור בזמן

והנה מה שדן לומר דאמרינן כתותי מיכתת בנר חנוכה תמוה מאוד, דנהי דמצינו שיעור לזמן ההדלקה עד שתכלה רגל מן השוק, מכל מקום הלא אין זה שיעור בשמן, דדווקא בלולב ואתרוג שהשיעור שלהם הוא בעצם החפצא של המצוה, אז יש לומר דמשום דאסורים בהנאה כתותי מיכתת שיעוריהו ואין להם את השיעור הנדרש לקיום המצוה. אבל בנר חנוכה אף שנאסר בהנאה סוף סוף הרי מתקיים שיעורו וידלק עד שתכלה רגל

מן השוק, ושפיר מקיים את שיעור מצותו. [שו"מ שכבר העיר כן על דבריו בשדי חמד (מערכת חנוכה אות ג) בשם שו"ת שב יעקב (סי' נ)].

אכן, אולי יתכן שמצינו שיעור אף בחפצא של השמן עצמו, דבמג"א (תרע"ב, ג) מביא דברי השלטי גיבורים בשבת (ט, א בדפי הרי"ף) שכמות השמן לחצי שעה הוא שמינית הביצה, על פי החשבון שבבית המקדש היו נותנים במנורה חצי לוג ללילי טבת הארוכים. ומתבאר מדבריו דיש שיעור אף בכמות השמן, ולא אמרינן שחייב לשים מספיק שמן שידלק חצי שעה כפי שהוא, אלא שהבין שחייב להדליק שיעור שמן של חצי שעה במקדש, ולדבריו יעלו דברי השער אפרים דאמרינן בנר חנוכה של איסורי הנאה כתותי מכתת שעוריה. ובמג"א העיר על דברי השל"ט ג, דשיעור השמן לחצי שעה תלוי בעובי הפתילה. וכן יש להעיר שהדבר תלוי גם בחוזק הרוח.

שו"מ ביפה עינים (מנחות פט, א) שרצה לדייק בספרי ששיעור השמן להדלקת המנורה הוי הלכה למשה מסיני. וז"ל הספרי עה"פ ויעש כן אהרן כאשר צוה ה' את משה - חצי לוג לכל נר ונר.

כתותי מיכתת רק כשצריך גוש אחד

ועי' בערוה"ש (סעיף ה) שחולק על השערי אפרים מטעם אחר, וז"ל ויש מי שחולק על זה מטעם כיון דצריכין שריפה או קבורה כתותי מיכתת שיעוריה, ונר חנוכה צריכה שיעור. ואינו כן כבר כתבו התוס' (עירובין פ, א ד"ה אבל) דכתותי מיכתת אינו אלא בדבר שצריך גוש אחד, אבל דבר שע"י דיבוקין כשר כמו לחי לא שייך בזה כתותי מיכתת, וכ"ש בשמן שאין בזה שום התחברות גושי, ותמיהני על האומר כן.

וכבר קדמוהו בעל הנתיבות בספרו תורת גיטין (קכד, א), ע"ש שדן בדברי הר"ן שפוסל גט בדבר שצריך להתבער מן העולם למ"ד כל העומד לשרוף כשרוף דמי. ותמה עליו דכתותי מיכתת שיעורי לא הוי אלא בדבר שהוא בשריפה כגון באשירה דמשה כמבואר בסוכה (לה, א). ותי' דס"ל להר"ן כהריטב"א (סוכה לה, א) שערלה אע"פ שאינו חייב בשריפה פסול מטעם כתותי מיכתת שיעוריה.

ומה שמסיים הר"ן בדבר שצריך ביעור דבטל מטעם דכל העומד לשרוף, ותמה הג"פ דמנין לו זה, א"ש ג"כ דיש לו הוכחה להר"ן דאפילו בדבר דלא שייך ביה לומר כתותי מיכתת שיעורי מ"מ בדבר שמצותו וחיובו בשריפה אמרינן ביה כל העומד לשרוף כשרוף דמי וכמאן דליתא בעולם כלל דמי. דהא במנחות (קב, ב) פריך לר"ש דאמר כל העומד וכו' נותר ופרה אמאי מטמא טומאת אוכלין, וע"כ לאו מטעם משום דטומאת אוכלין בעי שיעור וכתותי מיכתת שיעורי פריך, דא"כ אמאי פריך דוקא לר"ש הא כתותי מיכתת הוא אליבא דכ"ע כדמוכח בסוכה וביבמות כנ"ל, **אלא ע"כ דלא שייך לומר כתותי מיכתת רק בדבר שצריך שיהיה השיעור מחובר ביחד בשלימות כשופר ולולב, אבל בדבר שאף אם הוא כתות כשר לא שייך לומר כתותי מיכתת כמבואר בחולין (פט, ב).** ולפ"ז בטומאת אוכלין שאפי' הוא מפורר מטמא ט"א כמ"ש הראב"ד (פ"ו מה"ט ט"א), לא שייך גביה לומר כתותי מיכתת, ומ"מ פריך הש"ס לר"ש כיון דאית ליה כשרוף דמי כמאן דליתא בעולם כלל דמי. ולפ"ז כתב שפיר הר"ן בדבר שחיובו בשריפה דלר"ש הגט בטל.

בישול אחר בישול בבשר בחלב

באליה רבה (שם, והובא בשערי תשובה שם) תמה, דבלאו כל הני טעמי יאסר להדליק בחמאה זו, שהרי מעורב בה בשר וחלב ועל ידי ההדלקה יעבור באיסור בישול בשר וחלב. ואף שאין בישול אחר בישול, מכל מקום הא קי"ל דבלח יש בישול אחר בישול וכמבואר בהלכות שבת (או"ח סימן שי"ח סעיף טו)

ויש להעיר לפי דעת הרמ"א שם שגם בלח אין בישול אחר בישול, אלא שמחמירים בזה אם נצטנן לגמרי, ואין זה אלא חומרא גבי שבת, ולא שייך לומר כן באיסור בישול בשר וחלב. ועיין בזה באגר"מ (או"ח א, צג בסוף התשובה; ד, עד ועוד מקומות), שמה"ט מיקל היכא שיש עוד צירוף להקל, ואכמ"ל.

ועי' בשו"ת שבות יעקב (א, לח) שהשיג שם השואל על האליה רבה שלכאורה בהדלקה אין בישול כלל אלא ששורף ומכלה השמן, ומה שמתחמם השמן על ידי הפתילה אין זה בישול, ואין איסור בישול אלא כשהדבר המבושל נעשה ראוי לאכילה על ידי הבישול.

והשיב השבו"י, דבישול אינו תלוי בראוי לאכילה שהרי אפילו הממחה את הדונג בשבת חייב, וכאן אפילו שכבר התבשל, יש לומר מכל מקום שמיד כשהשמן מתחמם שנית ע"י הפתילה עובר באיסור בישול.

והוכיח שם דודאי אף בבשר בחלב אמרינן בישול אחר בישול, דהרי בכלי שני מצינו בחולין (קד, ב) דיש איסור בישול בבשר בחלב.

דבריו כשגגה היוצא מפי השליט דשמה כתוב להיפוך, וז"ל הגמ' אבל הכא אי שרית ליה לאסוקי עוף וגבינה אתי לאסוקי בשר וגבינה ומיכל בשר בחלב דאורייתא, מתקיף לה רב ששת סוף סוף צונן בצונן הוא, אמר אביי גזירה שמא יעלה באילפס רותח, **סוף סוף כלי שני הוא וכלי שני אינו מבשל** אלא גזירה שמא יעלה באילפס ראשון.

ממשיך השבוי"י וגדולה מזו מצינו שהתחב כף חולבת לקדירה בשרית נאסרה בהנאה, והיינו משום איסור בישול דאם לא היה אסור מן התורה לא היה נאסר בהנאה (כמבואר ביו"ד תחילת סימן פ"ז), ואף שמה שבכף ומה שבקדירה כבר נתבשלו. והטעם בזה משום דדווקא גבי שבת יש לומר דאין איסור בישול אחר בישול משום שאין תועלת יותר בבישול השני, אך בבשר וחלב טעם איסור בישול משום טעם כעיקר, ואין חילוק אם כבר נתבשל.

אכן יש להעיר דלכאורה באופנים שהביא השבוי"י איירי שלא נתבשלו הבשר והחלב אלא כל אחד בפני עצמו, אבל שניהם יחד עדיין לא נתבשלו, ולכן יש לומר שיש בהם איסור בישול משום שכל אחד נותן טעם בחבירו, אך באופן דידן שכבר נתבשלו יחד החמאה והבשר, מהכ"ת שיהיה בזה איסור בישול.

שוב הראו לי שכ"כ הפרי מגדים (יו"ד משבצ"ז סי' קה ס"ק ב) וז"ל עוד למדתי ממ"ש בהגהות שבסוף הספר דאסור לבשל חתיכה כבושה מעל"ע בחלב, דמעיקרא כבוש ועתה איסור תורה, משמע חתיכה שבישלה בחלב כבר מותר לחזור ולבשלה. מיהו בשר מבושל וחלב מבושל אסור לבשול אח"כ יחד, דיש בישול אחר בישול, ולא דמי לשבת, ואסור נמי בהנאה.

וכ"ה בפרמ"ג כאן (תרעג, א) וז"ל והנה בשבת קיימא לן אין בישול אחר בישול, ובשר בחלב כתבתי בפריי דיש בישול אחר בישול בין בלח וביבש, היינו בכל אחד לבדו ולערבם יחד בנותן טעם ע"י הבישול, מה שאין כן כשכבר מבושלים ומעורבים יחד בנותן טעם ונצטנן, י"ל דתו אין עובר בבישולו אח"כ ביבש, כי האי דחמאה בחלב או בקדירה בת יומה.

דין "לכם" בנר חנוכה

בשו"ת בית יצחק (יו"ד ב, קמה) דן האם בעינן בנר חנוכה שהשמן יהיה שלו. ותחילה רצה להוכיח מהא דאכסנאי צריך להשתתף בפרוטה הרי לן דבעינן שיהיה "שלו". אך לבסוף מסיק דלא בעינן לכם משום דמצות נר חנוכה אינו אלא מדרבנן, ובדרבנן לא בעינן 'לכם' כמו במצות לולב ביום טוב שני של סוכות.

ועיי"ש שרצה להוכיח מדברי השער אפרים הללו גבי שמן שאסור בהנאה שלא דן לפסול משום שאיסורי הנאה אינו שלו, דעל כרחך אין חסרון של 'לכם' בנר חנוכה. אכן מה שנוקט כדבר פשוט שאיסורי הנאה אינו שלו, לאו מילתא דפשיטא היא והוא דעת רש"י (פסחים ו, א) והרשב"א (הובא בר"ן נדרים פה, א), אך ידועים דברי הריטב"א בסוכה (לה, א) דאיסורי הנאה מיקרי שלו, ולכך אין אשירה פסולה לד' מינים רק משום כתותי מיכתת שיעוריה, ועיין בקצות החושן (סימן תו, ב).

ויש להוכיח בזה מדברי הר"ן בפסחים (ז, ב), שדן לענין נוסח הברכות מתי מברך ב"על" כגון "על נטילת ידים", ומתי לשון הברכה קאי על הפעולה כגון "לישב בסוכה" ו"להתעטף בציצית". ופירש שאם אפשר לעשות את המצוה ע"י שליח אז מברכים ב"על", אך אם א"א ע"י שליח אז נוסח הברכה על הפעולה (ועיין ברא"ש פסחים א, י וברמב"ם ברכות יא, יב-יג שיטות אחרות בזה). והקשה מנר חנוכה שאפשר ע"י שליח ומברכים "להדליק נר חנוכה". ותירץ, שכיון שצריך שהשמן יהיה שלו, וכמו שמצינו באכסנאי שצריך להשתתף בפרוטה, לכך חשיב שאי אפשר על ידי שליח ומברך "להדליק". הרי לן להדיא בדברי הר"ן שהשמן צריך שיהיה שלו.

[ועי' בס' מקראי קודש שהקשה למה די בפרוטה, הרי אין בפרוטה שמן כדי שידליק עד שתכלה רגל מן השוק. ותירץ דכשם שמצינו בביהמ"ק שהשמן בא מתרומת הלשכה ושם הרי היה מכסף של הציבור, ה"נ תיקנו דומיא דשם וסגי בזה שהצטרף בפרוטה].

הדליק בטעות בנרות של חבירו

ובחידושי רבינו דוד על מס' פסחים קאי בשיטת הר"ן, ומתרגן באופן אחר חידוש עצום, שבנר חנוכה לא מקרי אפשר ע"י שליח, משום שאף שאפשר שאחר ידליק בשבילו, מכל מקום המשלח צריך לתקן השמן והפתילות, וזה עיקר ההדלקה, ולכך לא אפשר ע"י שליח.

וז"ל ולכל הפירושים קשה המדליק נר חנוכה של חברו למה מברך להדליק דהא לא סגי דלאו איהו מדליק, ולפי שיטתנו אף המדליק נר חנוכה לעצמו אינו ראוי לברך להדליק כענין שאמרנו באבי הבן. ויש לומר שמצות נר חנוכה ודאי אינה על ידי שליח, **שאם קנה אדם פתילות ושמנים והדליק בשביל חברו ודאי לא עשה כלום**, ואינו ראוי לברך כלל אלא כמי שהניח תפילין ונתעטף בציצית בשביל חברו, אבל אחר שהכין בעל הבית בביתו השמנים והפתילות יכול אחר שיברך במקומו והוא שומע ויוצא ידי ברכה **שהברכה על עיקר ההדלקה היה היא רוצה לומר התקנת השמן והפתילות שהדלקה בשמן ופתילות של חברו אינה כלום**. ומעתה כשזה מדליק ומברך להוציא לזה שהוא שומע הוא עושה, שאף בתפילין וציצית כך הוא הדין שיעשה הוא המצוה וחברו יברך לו להוציא לזה שהוא שומע הוא עושה, שכל הברכות כלן אע"פ שיצא מוציא חוץ מברכת הפירות כדאית' בסוף ראוהו בית דין. ואע"פ שכמה פעמים אדם מברך על נר חנוכה בביתו של חברו והוא אינו שם הרי יש שם אשתו ובניו ביתו שהמצוה שלהם ואיפשר להם לברך וזה בא ומוציאם ידי הברכה אבל בבית חברו שאין שם אדם אינו יכול לברך.

ומעשה שהיה לפני מספר שנים, שכמה בחורים משיבתנו "תורת משה" בירושלים נסעו לעיר צפת לשבת חנוכה והתאכסנו במלון, ובאותו המלון היו שם בחורים משיבת "קול תורה". וכשירדו הבחורים מ"תורת משה" להדליק נרות חנוכה ראו שהבחורים מ"קול תורה" הדליקו בנרות שלהם, והלכו והדליקו הם בנרות שהיו מיועדים לבחורי "קול תורה". והנה אם נימא דבעינן שהשמן יהיה "שלו" אם כן לא יצאו ידי חובתם.

אלא דיש לדון דאולי קנו בשינוי, שהרי השואל ומשיב (א), מהדורא תליתאה, שמט, הובא במשנ"ב (תרע"ג, ב) דן האם יוצאין יד"ח בשמן גזול, ודן לומר שקונה בשינוי זה שנעשה בשמן, שנאסר מלהשתמש בו, ולפי זה יש לומר כן אף בנידון דידן. ולכאורה יש לדחות, דלא שייך שיקנה בשינוי אלא באופן שגזל אך כאן לא התכוונו כלל לגזילה, אך עיין בתוס' רבינו פרץ בב"מ (ע"ה, ב) שמשמע מדבריו דשייך קנין שינוי בלי שיהיה גזלן, ועי"ש עוד בחי' הרמב"ן וריטב"א, ואכמ"ל.

אכן לחידושו של רבינו דוד הנזכר שהעיקר הוא תיקון השמן והפתילות, יש לומר דיצאו ידי חובתם ומטעם אחר, דכיון שכל אחד תיקן הפתילות שחבירו הדליק נמצא שיצא ידי חובה בהדלקת חבירו. אכן, לפי זה ברכתם עכ"פ היתה לבטלה, מאחר וכל אחד בירך בשעת הדלקת עצמו, וחברו שתיקן הפתילות לא עמד שם.

הדלקה דומיא דבית המקדש

ידוע בשם הגר"ש אלישיב זצ"ל שלכתחילה יש להדר ולהדליק בשמן שראוי לאכילה, משום שכל הדבר הקרב במקדש צריך להיות מותר באכילה כדדרשינן "ממשקה ישראל" מן המותר לישראל (מנחות ה, א ועוד), ומצינו בכמה הלכות שמצות נר חנוכה הוא מעין נרות של בית המקדש. ויש להעיר על דבריו שלכאורה הדין משקה ישראל הוא רק לפסול מה **שאסור** באכילה אך לא לפסול מה שלא ראוי לאכילה.

צפה תפילין זהב

אמנם זה לא פשוט, דהנה בנודע ביהודה (סימן א) דן על אלו המורחים התפילין בטיח ועל ידי זה נתפס השחרות טוב, והשואל צידד לפסול משום הא דשינוי שציפן זהב פסולות (מנחות מב, ב), אכן בנודע ביהודה כתב שציפן זהב הוא רק כשהבית כולו עשוי מזהב.

והנה בטעם בפסול ציפן זהב כתב רש"י במגילה (כד, ב) משום שצריך שיעשה הכל מבהמה טהורה [אך עיין במנחות (מב, ב) ובסנהדרין (מח, ב) שכתב רש"י טעמים אחרים לפסול בזה]. וכבר תמהו הנוב"י (שם) הגרעק"א (בתוס' רע"א שם) שהיכן נאסר זהב באכילה.

אך בשפת אמת (במגילה שם) כתב שמן המותר פ"ך ממילא משמע דדווקא דבר שראוי לאכילה, וכן צידד לומר בערוך לנר (מכות יא, א), והקשה מדוע הוכשר פשתן לתפור בו תפילין כיון שאינו ראוי לאכילה, אך כתב שזרע פשתן ראוי לאכילה כדמוכח בבא בתרא (צב, א וברשב"ם).

ויש להוכיח מדברי השער אפרים שלא כדבריו, שדן על שמן שאסור בהנאה ואינו מעלה צד לאוסרו משום שאינו ממשקה ישראל, משמע שלא כל מילי הוקש נר חנוכה לנרות של בית המקדש. וצ"ל שגם הגר"ש מודה שאין זה נפסל משו"ה, ואילו השער אפרים דן שיהיה פסול להדלקה.

אכן עיין בשו"ת בית יצחק (יו"ד ב, קמה בסוף התשובה), שמסיק שאף שמותר להשתמש בשמן שמעורב בו שומן של דבר אחר, מכל מקום אין להדליק בו נר חנוכה, ועל כרחך הטעם משום דבעינן דומיא דביהמ"ק והתם נפסל להדלקה משום ממשקה ישראל.

שוב ראיתי בספר פניני חנוכה (עמ' קמ) שמביא בשם הגריש"א זצ"ל הטעם שלכתחילה צריך שיהיה ראוי לאכילה משום שאל"כ יש חסרון בשם "שמן זית", שכתב שם דהוי כשאר שמנים. ולדבריו ליכא קושיא מהשער אפרים.

שמן בלי פתילה או פתילה בלי שמן

ועיין עוד בספר הליכות שלמה (פרק טו) דדן האם אפשר להדליק נר חנוכה בפתילה בלי שמן, שלכאורה אינו כהדלקה דבית המקדש שהיה בה שמן. עי"ש שמביא ספיקו של שו"ת בית יצחק (ח"ב סי' לא) שדן האם אפשר להדליק נר חנוכה בשמן לבד בלי פתילה, צדדי השאלה הם האם צריך שיהיה דומיא דנרות המנורה שהיה בהם שמן ופתילה, או שאינו מעכב בנ"ח שיהיה דומיא דמנורה, ומסיק הבית יצחק שכשירה, ולא בעינן דומיא דמנורה אלא למצוה ולא לעיכובא, וכתב הגרש"א זצ"ל דשמא דווקא התם דלכל הפחות יש שמן, ועיקר הנס הלא היה בשמן, אך בפתילה לבד שמא לא.

ורוצה להוכיח מדברי השער אפרים דעל כרחך אין להדליק בפתילה לבד, שהרי דן לפסול שמן של איסורי הנאה מטעם כתותי מכתת שיעוריה, ואם נאמר שפתילה בלי שמן כשרה א"כ דל שמן מהכא ויצא ידי חובה בהדלקת הפתילה, וע"כ שאין להדליק בפתילה לבד, עיי"ש.

דעת המג"א שדין מן המותר בפיד הוא בכל המצוות

בעיקר הנידון האם אפשר להדליק בשמן של איסור, הנה בר"ן במסכת ראש השנה (ו, ב בדפי הרי"ף) הסתפק לומר ששופר של בהמה טמאה לא יהיה כשר לתקיעה כמו שמצינו שלא הוכשר למלאכת המשכן אלא עור בהמה טהורה, וכתב שגם בשופר שייך סברא זו כמו ששינונו (שם כו, א) שכיון שלזכרון אתי כלפנים דמי. אלא שהסתפק ששמא אף במלאכת המשכן לא נאמר דין זה למסקנת הגמרא בשבת (כח, ב).

ובשו"ע (או"ח סי' תקפו, א) פסק הרמ"א ששופר מבהמה טמאה פסול, והמג"א (שם, ג) הביא דברי העולת שבת שסובר שדין זה למסקנת הגמרא (בשבת שם) אינו אלא בתפילין ולא בשאר מצוות, אך חלק עליו שאפילו הכי יש ללמוד מתפילין לשאר מצוות שהרי שנינו בקידושין (לה, א) שהוקשה כל התורה כולה לתפילין, ונמצא שלדעת המג"א דין מן המותר בפיד נאמר בכל המצוות, ולפי זה לכאורה יהיה אסור להדליק בשמן של איסור.

ראיות האחרונים החולקים

אך האחרונים חולקים על המג"א בזה, החתם סופר (סימן לט) הקשה דמלשון הר"ן שהזכיר הטעם בשופר משום דלזכרון אתי, משמע דלא כהמג"א שנקט שאף בשאר מצוות אמרינן כן, ועוד הוכיח מהא דמבואר במנחות (לט, ב) שהשיראין חייבים בציצית, והשיראים הם ממשי הרי שאפשר לקיים מצות ציצית בבגד משי ואין בזה משום מן המותר בפיד.

ובשו"ת נודע ביהודה (תנינא או"ח, ג) הקשה על המג"א ממתני' דסוכה (כג, א) שהפיל כשר לדפנות, ואם איתא הרי אינו מן המותר בפיד. [אכן עיין בדפוס מכון ירושלים שהביאו שם מהגהתו בכת"י דשמא דפנות סוכה לא שייך בהם כלל דין מן המותר בפיד כיון שבלאו הכי נעשים מעצים ואבנים, ורק שופר ותפילין שכל הווייתן הוא מדברים הראויין לאכילה לכן שייך בהם דין מן המותר בפיד].

ובשדי חמד הקשה על המג"א ממה שהביא המג"א עצמו (ח, ו) בשם השל"ה שיש נוהגים לתת עטרה של משי בציצית, לסימן שאותן ציצית שלפניו יהיו לעולם לפניו, הרי שמשי כשר לטלית של מצוה. אכן נראה שיש לדחות, דאין זה גוף המצוה ולכך אף להמג"א אין בזה משום מן המותר בפיד.

שמן האסור באכילה לנר שבת וחנוכה

ובהגהות מהר"ץ חיות בשבת (כא, א) הקשה על המג"א, דהרי דנו שם בגמ' לגבי שמנים ופתילות שמדליקין בהם בשבת אם מדליקין בהם בחנוכה. והרי לשמואל שם שמן קיק הוא שמן הנעשה מעוף הנקרא קיק, והרי בחולין (סג, א) נחשב קיק בין העופות הטמאים וא"כ אינו מן המותר בפיק, ואיך מדליקין בו נרות חנוכה. ורצה להוכיח דלא כהמג"א דבאמת לא נאמר דין מן המותר בפיק אלא בתשמישי קדושה ולא בתשמישי מצוה.

אכן ראיתי בשדי חמד שהביא בשם שו"ת בית יצחק (יו"ד סי' קמה) שהטעם שמותר להדליק נר חנוכה בשמן שיש בו תערובת של שומן חזיר הוא משום שלא אמרינן מן המותר בפיק בדבר העומד לשריפה משום דאין כאן בזיון למלאכת שמים. והוכיח כן מהא דשנינו בירושלמי בסוטה (ב, ד) שאין כותבין מגילת סוטה על עור בהמה טמאה, שמא לא תשתה ונמצא השם גנוז בעור בהמה טמאה. משמע שאם היתה שותה אין בזה בזיון.

ויש להוסיף בזה דמשמע בכמה מקומות שלכתיבת פרשת סוטה דינים מסוימים של כתיבת סת"ם, וא"כ לכאורה עיקר הדין דמן המותר בפיק שייך כאן, אלא על כרחך שלגבי דבר העומד לאיבוד אין את הדין של מן המותר בפיק.

ולפי"ז כתב בשדי חמד לדחות ראית המהר"ץ חיות משמן קיק, דשאני התם דהשמן לשריפה עומד, אבל בעלמא יתכן דיש לומר כהמג"א דבכל מצוה בעינן מן המותר בפיק.

שמן של שביעית

בשו"ת מנחת שלמה (חלק א סימן מב) מביא דברי פאת השולחן (פ"ה ה"ט) שאסור להדליק שמן של שביעית על נר חנוכה דאסור להשתמש לאורה, והתורה אמרה לאכלה ולא להפסד. וכן פסק בפשיטות הגאון ר' מאיר אריק בשו"ת אמרי יושר (ח"א סי' ק') דודאי אסור. וכתב דאע"ג שרק להשתמש כנגד הנר הוא דאסור, אבל מותר ליישב וליהנות מהאור, והיא הנאה גדולה כעין אוכל נפש, כמבואר בשטמ"ק (ביצה כב, א) שגם לבית שמאי מותר להדליק נר ביום טוב, אף על גב דלא ס"ל מתוך שהותרה לצורך הותרה נמי שלא לצורך, משום דהנאת אורה היא הנאה חשובה הקרובה לאוכל נפש, מ"מ ההדלקה אינה לשם כך. ובתורת הארץ להגאון ר"מ קלירס (פ"ח אות מ"ו) כתב לאסור גם נר שמדליקין לכבוד ביהכ"נ, דאף שמותר ליהנות מהאור מ"מ עיקר ההדלקה הוא לכבוד ביהכ"נ ולא ליהנות.

אבל כתב הגרשז"א שפשוט שמותר להדליק שמן של שביעית כדי ללמוד תורה, אף בכה"ג שיש הרבה אור בבית והדלקת השמן היא אך ורק לצורך מצוה בלבד לעיין בספר, כי איך יתכן לומר דעבור צרכי רשות מותר להדליק ואילו לצורך מצוה אסור. ואף על גב דקיי"ל מצוות לאו ליהנות ניתנו, וכתב רש"י (סוכה לא, ב) מפני שלא ניתנו לישראל להיות קיומם להם הנאה אלא לעול על צוואריהם ניתנו ולפיכך אין זו הנאה, היינו דלא אסרה תורה ליהנות מאיסורי הנאה כי אם הנאת הגוף בלבד ולא הנאת מצוה, משא"כ אם מדליק שמן של שביעית כדי לעשות מצוה או ללמוד תורה חשיב ודאי כמדליק ע"מ ליהנות, וח"ו לומר דחשיב בכך כמפסיד.

עי"ש שמוכיה כדבריו מדברי הרשב"א (נדריים טו, ב) דאפילו אם יש גם הנאת הגוף בשעת קיום המצוה ג"כ אמרינן מללה"נ, משום דרואין את הנאת הגוף כמבוטלת לגבי המצוה אשר עליה אמרינן מללה"נ, והא דהנודר מן המעין אסור לטבול בחמה מפני הצינה, הוא מפני שנהנה בכניסתו ויציאתו מהמעין שהוא לפני ואחרי עשיית המצוה, וא"כ לדבריהם יהא אסור להדליק שמן של שביעית כדי ללמוד תורה דאף בכה"ג שגם נהנה מרבוץ האור אבל מ"מ עיקר ההדלקה הוא למצוה אשר לאו ליהנות ניתנה, כדתנן (נדריים לה, ב) שהמודר הנאה מחברו רשאי ללמוד מדרש הלכות ואגדות וכתב שם הר"ן שהוא משום טעמא דמללה"נ וה"נ גם כאן, [ועיין במשובב נתיבות (סי' ע"ב ס"ק י"ז) שמשיג על ה"ט"ז שכתב על למוד תורה דכיון שמשמחת לב מצוות ליהנות ניתנו מהא דהר"ן לא סובר הכי].